

“YASA” ÜZERİNE İKİ FARKLI PERSPEKTİF: ANTİGONE VE SOKRATES

Aylin ÇANKAYA*

“Başka halkların azizleri vardır, Yunanlıların ise bilgeleri.”¹

ÖZET

Bu yazı esasen Antik Yunan’ın ünlü şairlerinden biri olan Sofokles’in Antigone tragedyası ile yine Antik Yunan düşüncesinin en ünlü filozoflarından biri olan Platon’un Sokrates’in Savunması (Apologia Sokratous) ve daha çok da Kriton başlıklı diyaloglarını temele alarak onlar üzerinden Antigone ve Sokrates’in karşılaştırmalı bir incelemesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırmanın odak noktasını Antigone ve Sokrates’in “yasa” (nomos) karşısındaki tutumları, bir başka deyişle düşünüş ve eylem biçimleri oluşturacaktır. Böylelikle bu yazı, iki perspektif arasındaki benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu göstermeye, ortaya koymaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Thesmoi, Nomoi, Tragedya, Antigone, Sokrates

(Two Different Perspectives on “Law”: Antigone and Socrates)

ABSTRACT

This paper is mainly aimed to make a comparative analysis of Antigone and Socrates on the basis of one of the most famous tragedy poets of Ancient Greek, Sophocles’ Antigone along with Apology and mostly Crito by Plato who is one of the most famous philosophers. The focus of the comparison will be composed by Antigone’s, and Socrates’ attitudes towards “law” (nomos) that is to say their ways of thinking, and acting. Hereby, this paper will try to reveal what the similarities and differences between these perspectives are.

Keywords: Thesmoi, Nomoi, Tragedy, Antigone, Socrates

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi

¹ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. G. Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s. 50.

I

Antigone tragedyası ile *Sokrates’in Savunması*, her okunduğunda insandaki felsefi duygu ve düşünceleri tekrar yeşerten, insanı felsefeye bağlayan ve hatta onun felsefeye uğraşma gerekçelerini bir kez daha güçlendiren, birbirinden eşsiz iki kahramanın müthiş ama bir o kadar da trajik olan yaşam öykülerini dile getiren yapıtlardır. Biri, kurgusal bir oyun olan tragedyaların ölümüne mahkûm edilen, trajik şiirin prensesi olarak nitelendirilebilecek kişisi Antigone’nin, bir diğeri ise felsefenin kara lekesi olarak tarihe geçen bir karar ile ölümüne mahkûm edilen ve ölümünden tam olarak “2500 yıl sonra hakkında beraat kararı verilen”², felsefenin bilge kişisi Sokrates’in kahramanlık öyküsünü anlatır. İnanıkları doğrular, savundukları düşünceler ya da gerçekleştirdikleri eylemler nedeniyle kaderleri ölüm olan iki kahraman arasında büyük benzerlikler vardır. Öte yandan, Antigone ve Sokrates’in polis’in “yasalar”ına (*nomoi*) bakış açılarının, buna bağlı olarak da gösterdikleri tavır ve eylem biçimlerinin birbirinden oldukça farklı olduğunu da belirtmek gerekir. Tam da bu nokta kahramanların tutumlarındaki benzerlikten çok farklılık yazının ilgi merkezini oluşturmaktadır. O nedenle, her iki kahramanın bakış açılarındaki benzerlik ve farklılıkları -daha çok da farklılıkları- çözümlenmek adına öncelikle şu sorunun sorulması zorunlu gibi görünmektedir: Antigone’nin polis’in yasaları olan *nomoi* karşısındaki tutum ve davranışı, yani eyleme biçimi ve bunu belirleyen şey gerçekte nedir?

238

Yukarıdaki soruya cevap vermeye yönelik her çaba, *nomoi* kavramı etrafında dönen ama daha çok da “*nomos*’un (yasa) meşruiyetinin kaynağının ne olduğu” sorusunu merkeze alan hukuk ve politika felsefesi tarihi içerisindeki kadim bir tartışmaya işaret eder. Doğal hukuk geleneği olarak bilinen ve merkezine yasa-meşruiyet tartışmasını koyan hukuk felsefesi geleneği, sorunun çözümüne dair felsefe tarihi içerisinde üç kronolojik ve felsefi aks üzerine yerleşmiştir: Yasanın meşruiyetinin kaynağını ahlak-politika birliğinde bulan Antik Yunan-Roma, kaynağı yine ahlak-politika birliğinde bulan fakat bu birliğin doğaya ve insana aşkın bir yerden, yani tanrıdan ve vahiyden geldiğini kabul eden Hıristiyan Ortaçağ, son olarak da Rönesans ve Reform hareketlerinin başlatıcısı olduğu ve sekülerizm aracılığıyla kaynağın insan doğasında aranması gerektiğini belirten ve bu temele dayanan modern paradigma, özellikle Machiavelli, ile başlayan ve modern politika geleneğinin şekillenmesinde önemli olan insan doğasının bencilliğine dayanan ahlak-politika ilişkisizliği paradigması.³ Modern liberal sözleşmeciler filozofların yasa-meşruiyet sorusuna cevabı ise,

² <http://www.haberturk.com/dunya/haber/745593-2500-yil-sonra-gelen-beraat>, 27 Mayıs 2012.

³ Klasik ve modern politika felsefesi paradigmasının karşılaştırılması için bkz. Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. S. Z. Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009, Machiavelli, *Prens*, çev. K. Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2009.

insan doğası ve mülkiyet gibi insansal alanın ve doğanın içerisinden çıkmıştır, daha doğrusu modernite, kendi kurallarını kendi içinde aramıştır.⁴

Özetle, söz konusu tartışma akslarının temel kaygısı olarak karşımıza çıkan yasa-meşruiyet sorunsalı, günümüzde özellikle demokrasi ve insan hakları özelinde çağdaş post-modern paradigma ve modernite eleştirisi tarafından eleştirilmektedir. Fakat bu eleştirilerin referans noktası olarak işaret edilebilecek felsefi birikimin zenginliği bir yana, bu tartışma çerçevesinde referans edilebilecek önemli uğraklardan birinin *Antigone* tragedyası, diğerinin de Sokrates ve *Sokrates'in Savunması* olduğu aşikârdır. Her ikisi de bir taraftan yasa ve meşruiyeti sorunsalının klasik paradigmadaki tartışılma karakterini serimlerken, diğer taraftan günümüz sivil itaatsizlik, feminist teori ve hukukun meşruiyeti tartışmalarında referans verilen önemli kaynaklar olmuşlardır.

Antik Yunan tragediyalarının klasik başyapıtlarından biri olan *Antigone*'nin konusu, kısaca, devleti temsil eden Kral Kreon'un Thebai'deki bir iç savaşın ardından vatan haini olarak ilan ettiği Polüneikes'in (Antigone'nin erkek kardeşi) törenle gömülmesini yasaklayan buyruğuna başkaldıran Antigone'nin öyküsü şeklinde özetlenebilir⁵. Kreon Antigone çatışmasının temelinde Antigone'nin polis yasalarına karşı tanrısal yasalara, bir başka deyişle devlet ya da otoriteye karşı bireysel özgürlüğe inanması ve bunu benimsemesi vardır. Bu düşüncenin en güzel örnekleri Antigone'nin önce kız kardeşi İsmene sonrasında ise Kral Kreonla yaptığı şu konuşmalarda kendisini gösterir: Antigone kız kardeşi İsmene'yi kardeşleri olan Polüneikes'i gömme konusunda ikna etmeye çalışırken aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Antigone

Ölüyü birlikte gömeceğiz.

İsmene

Ne! Yasağı hiçe sayıp gömecek miyiz onu?

Antigone

Kardeşim değil mi benim, senin kardeşin değil mi istesen de istemesen de? Yok, vefasız dedirtmem ben kendime.⁶

Kral Kreon'un ölüyü gömen kişinin Antigone olduğunu öğrendikten sonra onu yanına çağırıp olayı teyit ettirmek istediği konuşma ise şu şekildedir:

Kral Kreon

Öyle başını eğmiş duruyorsun, söyle bakalım sen bu suçlamaya ne dersin?

Antigone

Evet, yaptım bu işi.

Kreon

Sen sen nöbetçi, gidebilirsin başarıyla cezadan kurtardın kendini.

⁴ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı*, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim, İstanbul, 2004, s. 32.

⁵ Sofokles, *Eski Yunan Tragedyaları 1 Aiskhülos Persler & Sofokles Antigone*, çev. G. Dilmen, Mitoş - Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul, 2002.

⁶ Sofokles, a.g.e., s. 70.

Şimdi söyle bana, hiç söz uzatmadan bu davranışını suç sayan buyruğumdan haberin yok muydu senin?

Antigone

Haberim vardı doğal ki, işitmeyen kaldı mı?

Kreon

Demek ki karşı geldin bana, yasamı çiğnedin?

Antigone.

Evet, öyle çünkü Zeus böyle bir yasa koymamış, ne de Adalet denen Tanrıça buyurmuş böyle bir şey insanlara.

Senin buyrultunun da bir ölümlüye Tanrıların başlangıçsız sonrasız yasalarına karşı gelme gücünü vereceğine inanmıyorum. Kağıda geçmemiştir onlar dünden bugüne değişen emirler değil ne zamandan kaldıklarını kim söyleyebilir?

Ne var ki yaşıyorlar, asıl bu yasaları çiğneyemem, bir ölümlüye boyun eğeyim derken Tanrıların kargısına uğramak istemem.⁷

Yukarıdaki metinde özellikle birbirleriyle çok yakından ilişkili olan iki nokta dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki Antigone'nin Kreon'un buyruğunu ya da koyduğu yasağı – ki bu hiç kuşkusuz polis'in nomoi'sidir – bildiği halde buna karşı direnmesi, bir diğeri ise Antigone'nin polis'in yasasını çiğnemesini meşru kılacak türden bir sebebe dayanmasıdır, ki o da tanrısal olan yasalara (thesmoi) karşı itaattir. Antigone burada "apolis olandır"⁸. Öyle görülüyor ki, Antigone, tercihini açıkça polis'in yasasından değil, tanrısal yasadan yana kullanır. Tanrısal yasa bu anlamda Antigone'nin çıkış noktasını ya da eyleminin dayandığı ilkeyi gösterir.⁹ Çünkü yukarıda belirtildiği gibi tanrısal yasalar dünden bugüne değişen, insanların geçici süreyle koydukları kuralları değil, aksine her zaman geçerli olan ölümsüz ve evrensel ilkelerdir. Dolayısıyla bu olayda Polüneikes'in gömülmemesi emrini tanrılar değil, koyduğu kurallar yalnızca belli bir zaman diliminde geçerli olacak olan Kreon vermiştir, oysaki tanrısal yasalar ebediyen geçerlidir. Antigone'nin burada polis'in yasasına, temsilen de Kreon'a karşı haykırışı ya da isyanı, aslında nomoi'yi reddedip yalnızca thesmoi'yi tanıdığını belirtmek değildir. O, yukarıda *senin buyrultunun da bir ölümlüye Tanrıların başlangıçsız sonrasız yasalarına karşı gelme gücünü vereceğine inanmıyorum* derken, yeryüzündeki yasaların gerçekte tanrısal yasalar ile uyum içinde olması gerektiğini, aksi bir çatışma durumunda ise daha yüksek olan tanrısal yasalara karşı yükümlülük duyacağını belirterek tanrısal yasaların önemine dikkat çeker.¹⁰ Bu bağlamda Sofokles'in thesmoi-nomoi çatışmasında yazılı olmayan yasalara, yazılı yasaların üzerinde bir değer

⁷ Sofokles, a.g.e., ss. 85-86.

⁸ Özgür Emrah Gürel, "Kreon Bir Tiran Mıdır? Sofokles'in Antigone Tragedyasında Politik Liderlik", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014.

⁹ Antigone'nin tanrısal yasayı meşrulaştırma nedenine ilişkin incelikli bir tartışma için bkz. Judith Butler, *Yaşam ile Ölümün Akrabalığı*, çev. A. Ergenç, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁰ Donald G. Tannenbaum & David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, çev. F. Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2011, ss. 51-53.

verdiğini söylemekten çok, her iki yasa arasında bir denge oluşturmak istediğini belirtmek daha uygun olur.¹¹

Polis'in yasaları, kökenleri bilinmeyen tanrısal yasaların yetersizliği üzerine insanların ortaya çıkardıkları yasalardır. *Polis* sözcüğü dikkate alındığında, insan yapısı olan bu yasaların kentin, daha geniş anlamda ise devletin yasalarını temsil ettiği açıktır. Tanrısal yasaları ifade etmek için kullanılan *thesmoi* sözcüğü ise Yunan mitolojisinde¹² Zeus'un eşlerinden biri olan Themis'ten üretilmiştir. Themis, töre ve ahlak kurallarını içeren Adaletin tanrıçasıdır.¹³ Antigone, Kreon'u Zeus ve adalete karşı gelmekle suçlamaktadır. Dolayısıyla Antigone'nin, insanların yasaları ortaya koyarken bunu tanrısal yasalarla uygunluk içinde yapmaları gerektiğini belirten düşüncelerinin arka planında yatan duygu adalet duygusundan başka bir şey değildir¹⁴. "Adalet yasaya rağmen"¹⁵ gerçekleşebilir olmalıdır. Antigone'ye göre, Polüneikes de herkes gibi gömülme hakkına¹⁶ – bir onur vesilesi olarak - sahip olmalıdır; çünkü adalet bunu gerektirir. Burada devletin yasasına karşı bireysel bir mücadelede bulunan Antigone'nin hareket noktası, evrensel bir değer olarak adaletin tecelli etmesi gerektiğine olan inancıdır. Bu bağlamda düşünülecek olursa, Antigone tragedyası, birey ile kralı karşı karşıya getirerek yurttaş ve kralın yükümlülüklerinin sınırlarını sorgulayan siyasal bir oyun¹⁷ olsa bile, özünde ahlaki bir oyundur. Diğer bir açıdan ifade edilirse, buradaki ahlaki kaygı siyaseti, dolayısıyla aynı zamanda siyasal bir tiyatro olan tragedyayı belirler. Nitekim Antigone'nin yasalarına karşı adaleti savunması da bunun en güzel örneği olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, tragedyaların etik değerleri sorgulama işlevinin yanı sıra Atina *polis*'inde siyasal bir rol üstlendikleri de aşikârdır.

Tragedya yarışmalarının düzenlendiği yerler olan tiyatrolar, politik bir canlı olarak düşünülen (*zoon politikon*) Yunan insanı için, içeriği bakımından siyasal otorite, toplumsal cinsiyet gibi çeşitli politik konuların tartışıldığı ve sorgulandığı – tıpkı *agora* ve *ekklesia* gibi - siyasal mekânları

¹¹ Banu Kılan Paksoy, *Tragedya ve Siyaset Eski Yunan'da Tragedyanın Siyasal Rolü*, Mitos- Boyut Yayınları, İstanbul, 2011, s.134.

¹² Mit ve tragedya, mit dünyası ve kent dünyası arasındaki ilişkilerin tartışıldığı bir okuma için bkz. Jean Pierre Vernant & Pierre Vidal-Naquet, *Eski Yunan'da Mit ve Tragedya*, çev. S. Tamgüç- R. F. Çam, Kabalcı Yayınları, 2012.

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara, 1989, ss. 14-15.

¹⁴ Antigone'nin ediminde adalet duygusunun belirleyici rol oynadığını öne süren bir yaklaşım için bkz. Andre Bonnard, *İnsan ve Tragedya*, çev. Y. Atan, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2006.

¹⁵ Serdar Tekin, "Aristoteles ve Hegel'de Tragedya: Pratik Akıl, Eylem ve Ahlaksal Dünyanın Dönüşümü", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014, s. 33-34.

¹⁶ Antigone'nin eylemini ölme hakkı üzerinden Eumenidler ile ilişki içinde temellendiren bir değerlendirme için bkz. Nazile Kalaycı, "Antigone, Eumenidler ve Yakarıcılar'da Ölme Hakkı, Yakışıksız Ölüm, Yas", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014

¹⁷ Donald G. Tannenbaum & David Schultz, a.g.e., ss. 51-53.

temsil ederler. Tiyatroya (*theatron*: görmek için bir yer, *hoi theatai de*: izleyenler ya da bakanlar topluluğu) gelen yurttaş (*polites*), *polis*'i ilgilendiren durumları yukarıdan, bir başka anlamda ise dışarıdan izleme, görme, sorgulama ve toplumsal meseleleri tartışma imkânı elde eder. Bu bakımdan tiyatrolar Eski Yunan insanı için ahlaki ve siyasi değerlerin sorguya çekildiği bir mekân olarak görülür.¹⁸ Sofokles'in Antigone karakteri üzerinden yapmaya çalıştığı şey de yurttaşları *polis*'teki adalet anlayışını ya da söz konusu ilkenin tanrısız adaletle nasıl çatıştığını sorgulamaya yöneltmektir. Yurttaşların *thesmoi-nomoi* anlaşmazlığı konusunda zihinlerinde yaratılan sorgulamada Sofokles'in kamusal alanda geçerliliği olan bir ilkenin özel alandan bağımsız olmayacağı imasında bulunduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Nitekim bu düşüncemizi Grek inanışına göre insanın yaptığı yasaların tanrısız olanlarla bir çelişki oluşturmaması gerektiği düşüncesi de destekler.¹⁹

Öyle görülüyor ki, Antigone'nin özgür eylemi var olan toplumsal normlarla çatışır. Onun *polis*'in yasasına, siyasi otoriteye, diğer bir deyişle egemen olan mutlak güce karşı yalnız başına gösterdiği direnme kararı siyaset teorilerince "sivil itaatsizlik"²⁰ olarak tanımlanmıştır. Bu davranışın temelinde öncesinde de ifade edildiği gibi, hiç kuşkusuz yüksek bir değer olan adalet ilkesini savunmak yatar. Çünkü tanrısız yasa ya da adalet Antigone'nin kardeşini gömme hakkını ona verir; öte yandan Kreon'a da Antigone'yi cezalandırma yetkisini. Bu bağlamda her iki eylem biçimi de yasal görünür; fakat burada Kreon'un bu kararı kendi başına demokratik olmayan yollarla, diğer üyelerle paylaşmadan aldığı gerçeği dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan, Kreon'un başlangıçta Antigone'nin eylemine gerekli önemi vermediği, kardeşini gömme isteğini ise kadınca bir davranış olarak değerlendirdiği açıktır. Antigone'nin politik tavrı kadın olduğu için²¹ görmezden gelinir; çünkü kadın olmak yurttaş olamamak, erkeğin egemen olduğu alanlarda var olamamak, bir başka deyişle *oikos* (ev ya da hane) sınırları içinde kalmak orada hareket etmek demektir.²² Antigone'nin eylem biçimi üzerine biraz daha düşünmek için H. Arendt'in eylem kavramını nasıl tanımladığına kısaca bir göz atmak yerinde olabilir.

Bilindiği gibi Arendt, *İnsanlık Durumu* isimli kitabında *vita activa* terimini açıklarken emek, iş ve eylem olmak üzere üç tür insani etkinlikten söz edebileceğini söyler. Emek, bir diğer adıyla çalışma, "insan bedeninin biyolojik sürecine karşılık gelen bir etkinliktir"²³, yalnızca hayatta kalma mücadelesini değil aynı zamanda türün devamını da garanti eder. İş, diğer

¹⁸ Banu Kılan Paksoy, a.g.e., ss.164-168, 187.

¹⁹ Silvia Zappula, "Reading Antigone Through Hannah Arendt's Political Philosophy", *Art Emotion and Value. 5th Mediterranean Congress of Aesthetics*, University of Siena, 2011, s.120.

²⁰ Silvia Zappula, a.g.m., s.116.

²¹ Antigone'nin eyleminin toplumsal cinsiyet normlarını ihlal ettiğini varsayan bir okuma için bkz. Sarah Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves Women in Classical Antiquity*, Schocken, New York, 1995.

²² Banu Kılan Paksoy, a.g.e., s.130.

²³ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. B. S. Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

adıyla işin ürünü olan eser, ölümlü dünya içerisinde kalıcı ve sürekli olmaya çalışarak, yapay şeyler dünyasını oluşturur. Eylem (*praxis*) ise, insanların doğrudan hiçbir aracı olmadan gerçekleştirdikleri tek etkinliktir. Politik yapıları kurmada (*bios politikos*) ve onların korunmasında tarihin koşulunu yaratır; oysa ne emek ne de iş gibi etkinlikler kendi başına *bios politikos*'u oluşturabilir. Bu anlamda Arendt, eylemi mükemmel politik bir etkinlik olarak tanımlar ve onun ölümlülüğün aksine doğuşa karşılık geldiğini ifade eder.²⁴ Arendt'in eylem ve doğuş arasında kurduğu ilişki oldukça dikkat çekicidir. Bu ilişkiyi ise şu düşünce üzerinde temellendirir; insani dünyaya gerçek anlamda katılım yalnızca söz/konuşma (*lexis*) ve eylem ile mümkün olur. İnsanlar diğer insanlarla olan ilişkileri içinde tıpkı bir doğum gibi söz ve eylem yoluyla kendilerini yeniden kurar, yaratırlar ki bu aynı zamanda onların kim olduklarını dışa vurmaları, ifşa etmeleri anlamına gelir. Dolayısıyla sözün ve eylemin olmadığı bir yaşam Arendt için yaşam değil, ölüm demektir.²⁵

Arendt'e göre eylem, insanlar arasındaki eşsiz farklılıkları ve insanların birbirleri karşısına biyolojik varlıklar olarak değil de "insan sıfatıyla çıkma" hallerini ortaya koyan, yalnızca insana özgü olan bir etkinlik biçimidir. Eylemi insan topluluklarından bağımsız olarak tek başına hayal etmek ise anlamsız bir çabadan ibaret olur. Çünkü eyleme asıl anlam katan şey diğer öznelerin biraradalığıdır, varlığıdır. Bu bakımdan ele alındığında eylem ya da konuşma/söz denilen şey gerçekte insanların bir topluluk içinde var olduklarını gösterme imkânı buldukları, doğası gereği politik bir etkinlikten başka bir şey olamaz.

Antigone'nin söz ve eylem – ki buna trajik eylem de denilebilir – biçimini Arendt'in eylem tanımı ile ilişkilendirecek olursak eğer şu söylenebilir; Antigone'nin onu diğer canlılardan ayıran, kendisi kılan, Kral Kreon'un otoritesine meydan okuyan biricik tavrı, söz ve eylem biçimi – ne iş gücüne ne de emeğe – yalnızca bilinçli bir tercihe dayanır. O'nun bu özgür seçime dayanan eylemi hiç kuşkusuz -Kreon'un düşündüğünün aksine- kamusal alanı kuran politik doğaya sahip bir etkinliktir. Doğası gereği politik olan bu eylemin temelinde Antigone'nin vicdan muhakemesi sonucunda vardığı evrensel adalet ilkesi vardır. O nedenle denilebilir ki, dramatik eylem ile politik durum insan ilişkilerinin resmini açığa çıkarması bakımından aynı şeylerdir ve bu eylem gerçekte ahlaki bir değer savunusudur/savunmasıdır.

II

İlk bölümde Antigone'nin "yasa" karşısındaki tavır ve tutumunu ele aldıktan sonra, bu bölümde bu kez Yunanlıların en büyük bilge kişilerinden biri olarak kabul edilen Sokrates'in "yasalar" (*nomoi*) karşısındaki tavır ve tutumunu incelemeye çalışalım.

Savunma bilindiği gibi gençleri baştan çıkarmakla, doğru yoldan ayırmakla, devletin tanrılarına inanmayıp yerine başka tanrılar koymakla

²⁴ Hannah Arendt, a.g.e., ss. 35-44, 58-60.

²⁵ Hannah Arendt, a.g.e., ss. 259-260.

suçlanan Sokrates'in kendisini ölüme mahkûm eden yargıçlar karşısında düşüncelerinin haklılığını ya da jürinin haksızlığını göstermeyi amaçlayan konuşmasını içerir. Sahte suçlamalar karşısında yapılan bu savunmanın ya da konuşmanın önemi hiç kuşkusuz Sokrates'in inandığı doğrulardan, hayatı boyunca savunduğu düşüncelerden ölüm pahasına bile olsa vazgeçmediğini göstermesinde gizlidir. Sokrates'in düşüncelerinden ödün vermez kişiliğine birkaç örnek göstermek için *Savunma*'ya yer verelim:

"Ey Sokrates, şimdi Anytos'a kulak asmayıp seni salveriyoruz, yalnız bir şartla, sen de yaşamını bu araştırmalarla, felsefe yaparak geçirmeyeceksin, aksi halde öldürüleceksin," diyebilirsiniz. Beni bu şartlarla salverecek olsaydınız, size şöyle derdim: "Ey Atina erleri, ben sizi sayarım, severim. Ancak sizden ziyade tanrıya itaat ederim. Hayattayken ve gücüm yettiği sürece, felsefe yapmaktan, size öğüt vermekten, size her rastladığımda tanıtılmalar yapmaktan, alıştığım gibi şöyle söylemekten vazgeçmeyeceğim:..." (29c-29e).²⁶

Savunmanın sonlarında Sokrates aynı düşünceyi farklı bir biçimde yine tekrar eder:

"Ey Sokrates, susup sessizliğini koruyarak, bizden uzaklara gidip yaşayamaz mısın?" İşte hepsinin en zoru da bu konuda bazılarınızı ikna edebilmek. Bunun tanrıya itaatsizlik olduğunu ve bu nedenle sessiz kalamayacağımı söylesem, sanki bahaneler uyduruyormuşum gibi inanmazsınız bana (38A). Size, bir kez daha, insan için en büyük iyiliğin erdem hakkında, ben tartışıp kendimi ya da diğerlerini sınarken benden işittiğiniz başka konularda savlar ileri sürmek olduğunu, **sınanmamış bir hayatın insan için yaşanmaya değmeyeceğini** söylesem sözlerime hala çok az inanırsınız (38b).²⁷

Konuşmalardan öyle anlaşılıyor ki, Sokrates, yargıca yalvarıp kendini bağışlatmak niyetinde ya da mazur görünmek çabasında değildir. O, inandığı doğruları söyleyerek doğru olarak karar verme ve yasalara göre yargılama yetkisini elinde bulunduran yargıcı aydınlatmak ister (35c-d). Bununla birlikte, Sokrates, düşünceleri jüri tarafından dikkate alınsın ya da alınmasın her koşulda inandığı şeylerden hiçbir zaman ödün vermeyeceğini belirtir. Bu, açıkça kimsenin Sokrates'i felsefe ile uğraşmaktan, düşüncelerini savunmaktan ya da sorgulamaktan alı koyamayacağı anlamına gelir. Tüm buna benzer etkinliklerin Sokrates için hayati bir gereklilik taşıdığı aşikârdır. Sorgulanmayan bir yaşamın Sokrates için bir anlamı olmaması da işte bu yüzdendir.

Duruşma Sokrates'in jüri üyeleriyle olan bireysel mücadelesini anlatır. Mücadele, haksız gerekçeler sonucunda haksız bir biçimde alınan ölüm cezasının doğru bir karar olmadığına ilişkin bir inandırma çabasını içerir. Bu bağlamda Sokrates'in Antigone'den etkilendiğini varsaymak tıpkı

²⁶ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. E. Gören, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006.

²⁷ Platon, a.g.e., 2006.

Antigone gibi jürinin kararına, bir başka deyişle otoriteye karşı çıktığını²⁸ ya da direndiğini söylemek mümkün görünür. Öte yandan, *Kriton* diyalogu *Savunma*'dan biraz daha farklı olarak Sokrates'in devletin koyduğu insan yapımı "yasalar"a (*nomoi*) itaat etmenin gerekliliklerinin ayrıntılı biçimde tartışıldığı bir metin olarak karşımıza çıkar. Sokrates burada öğrencisi olan Kriton'un onu hapisten kaçırmak isteğine karşı, kaçma düşüncesinin ne denli yanlış olabileceği konusunda onu inandırmaya çalışır. Büyük bir kararlılık ve tutarlılıkla inandığı doğruların peşinden ölüme giden Sokrates'i hapisneden kaçmaya ikna etmenin imkânsız olması çok da şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla Kriton'un tüm ikna çabaları gerçekte Sokrates'in kendisi yüzünden sonuçsuz kalır.

Hapisten kaçmak Sokrates için yasalara karşı gelmek demektir. Mahkemenin kararını hiçe sayıp yasalara karşı gelmek ise üç nedenden ötürü yanlış olur. Bu bağlamda Sokrates'in Kriton'un kaçma fikrine karşı öne sürdüğü savlar şu şekilde özetlenebilir;

1. Yurttaşlar devletin ya da mahkemenin aldığı kararlara uymadıkları zaman o devlet varlığını sürdürmeye devam edemez (50d).
2. Sokrates doğumundan beri varlığını devletin yasalarına borçludur. Çünkü o da bu yasalara uygun olarak annesi ve babası tarafından dünyaya getirilmiş, eğitilmiş ve yetiştirilmiştir (50c-51c).
3. Yurttaş olarak bu yasalardan hoşnut kalıp ona uygun bir biçimde yaşamayı kabul etmek de en az onu tercih etmeyip Atina'yı terk etmek kadar mümkündür. Sokrates'in yetmiş yıl boyunca bu yasalara uygun bir biçimde yaşaması yasalardan hoşnut olduğu anlamına gelir (51e-52a).²⁹
4. Sokrates'in yaşamı boyunca adalet ve erdemden oluşan iyi bir yaşamın en değerli yaşam olduğunu söylemesi yasayı çiğneme düşüncesi ile bağdaşmaz (53b-52c).

Yasaların doğru ya da alınan tüm kararların adil olması durumunda hiçbir problem söz konusu değildir; çünkü yasaya uymak yani doğru olana uymak doğru bir şeydir. Fakat Sokrates mahkemede kendisi için alınan kararın yanlış olduğuna inanır (54b-54c), bunun için de *Savunma*'da jüri üyelerini ikna etmeye çalışır. Ne var ki bu çabanın ne kadar zor olduğunun da farkındadır. Sonuç olarak, Sokrates, jüriyi ikna edemediği için jürinin verdiği ölüm cezasını kabul eder. Sokratik uslamlama ile söyleyecek olursak, tüm yaşamını devletin yasaları içerisinde geçiren, yasaları beğenmediği için gitme özgürlüğüne sahip olduğu halde gitmeyen bir yurttaş olan Sokrates'in yasalara itaat etmekten başka da bir çaresi yoktur. "Kalmayı ve ölmeyi seçmesi hem *kendi benliğine* hem de hitap ettiği yurttaşlarına olan

²⁸ R. G. Mulgan, "Socrates and Authority", *Greece & Rome, Second Series*, Vol.19, No.2, Cambridge University Press, Cambridge, 1972, s. 209.

²⁹ R. G. Mulgan, a.g.m., s. 208.

sorumluluğundan dolayıdır"³⁰. Bu nedenle denilebilir ki, Sokrates, *Savunma*'da jüriye karşı gösterdiği direnişi, *Kriton*'da yasalara karşı göstermez.

Sokrates'e göre, yasaların bireyin düşüncesiyle çelişki oluşturması yasalara karşı itaatsizliği haklı kılmaz. Yasalar yanlış ise kendisine gelene değin değiştirilmelidir. Yasanın doğru olması kişilerin ise bu yasayı yanlış uygulaması sonucunda yasaya karşı gösterilen bir itaatsizlik her koşulda yasanın, diğer bir deyişle devletin varlığını zedeler.³¹ Dolayısıyla *polis*'in ya da devletin yasalarına itaat etmek Sokrates için mutlak bir biçimde yerine getirilmesi gereken bir görevdir yani olmazsa olmaz bir şeydir. Aksi bir durum, yasaya karşı bir itaatsizlik, Sokrates'in kendi düşünceleriyle çelişmesi demek olurdu. İşte bu nedenle Sokrates kendine ve düşüncelerine duyduğu saygıyı yitirmemek adına yasalara da saygı duyar. Bir başka deyişle, Sokrates yasaya saygı göstermekle aslında kendine saygı göstermiştir. Sokrates'in ifadesiyle, *daha önce söylediğim sözleri, böyle bir duruma düştüm diye şimdi yabana atamam; tersine şimdi söylediklerimle öncekiler arasında bir fark görmüyorum; öncekilere olduğu gibi bunlara da saygı duyuyorum, değer veriyorum....*(46b-c)³² Sokrates yaşamı boyunca doğruluğuna inandığı düşüncelerden şimdi sırf kendi yaşamını riske atıyor diye vazgeçmek istemez. Sokrates'i Sokrates yapan, 2500 yıl sonra bile hayranlıkla kendinden bahsettiren şey çocuklarını, karısını, en çok da canını doğru bildiği şeyin üstünde tutmaması değil de başka nedir ki?

Görüldüğü gibi, Sokrates, Antigone'den farklı olarak *polis*'in yasasına (*nomos*) uyar. Sokrates'i bu yasaya uymaya iten nedenin ne olduğunu anlayabilmek için *Savunma*'ya yeniden dönmek, oradaki düşünceyi yeniden hatırlamak gerekir.

İlahi gücün alışık olduğum kehanet içeren sesi, bugüne kadar her zaman, somut şeyler olsun, küçücük şeyler olsun, doğru olmayan bir şey yapmaya kalkıştığım da bana karşı çıktı. Şimdi başıma gelen ise, sizin de bizzat gördüğünüz gibi, düşünülebilecek ve varsayılabilir kötülüklerin en büyüklerinden biridir. Bana tanrının (theou) işareti (semeion) ne bu sabah evden ayrıldığımdan bu yana karşı çıktı, ne buraya mahkeme önüne çıktığımda, ne de bir şeyler söylemeye çalışırken savlarımın hiçbirinde. Başka konuşmalarında olsa, sıklıkla sözümün orta yerinde, beni alı koyardı söylemekten (40a-c).³³

Sokrates'in ifadelerinden yasalara uymanın tanrısal olarak nitelendirilen iç ses ile bir çelişki oluşturmadığı düşüncesi ortaya çıkar. Benzer bir deyişle, Sokrates'in içindeki ses ister vicdan olarak, ister tanrının sesi olarak adlandırılсын yasalara itaat edilmesi gerektiği düşüncesini destekler. Dolayısıyla Sokrates için *polis*'in yasalarını temsil eden devletin otoritesi ile tanrının işareti olarak nitelendirdiği tanrısal otorite arasında hiçbir çelişki yoktur, olsaydı Sokrates'in tıpkı Antigone gibi tanrısal sese

³⁰ Hannah Arendt, "Sivil İtaatsizlik", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Y. Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 86.

³¹ R. G. Mulgan, a.g.m., s. 210.

³² Platon, *Kriton*, çev. F. Öktem- C. Türkkân, Kocabalçı Yayınevi, İstanbul, 2005.

³³ Platon, a.g.e., 2006.

(*daimon*) kulak vereceğini ileri sürmek aslında mümkün olurdu.³⁴ Nitekim Sokrates'in kenti, bir at sineği tarafından uyandırılmaya muhtaç olan bir ata, kendisini de kente adanmış bir at sineğine benzetmesi (30e-31a) tanrının onu filozoflukla görevlendirdiği ve birçok kereler de bu işi yapmayı emrettiği düşüncesini büyük ölçüde destekler (28e-29a). Bu bağlamda Sokrates için kendi iç sesini değil de başkalarını dinlemek, tanrıyı dinlememek, yani ona itaat etmemek ile eş değerdir (37e-38a).

Son tahlilde denilebilir ki, Sokrates devletin yasaları olan *nomoi*'ye itaat eder ve bu eylemini de kutsal olarak nitelendirdiği tanrısasal sese ya da kendi iç sesine dayandırır. Bu yüzden Sokrates'in eyleme biçimini bir anlamda *thesmoi*'den bağımsız olarak nitelendirmek olası değildir.

III

Antigone ile Sokrates'in "yasalar" - ki bundan kasıt *nomoi*'dir - karşısındaki eylem biçimlerini kısaca analiz etmeye çalışırsak, Antigone ve Sokrates'in eyleminin hareket noktasının tanrısasal adalet ya da bir başka açıdan ise tanrısasal ses ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Antigone tanrısasal yasaları kendi eylemine ilke olarak alırken, Sokrates'in kendi eyleminde dayandığı ilke tanrısasal sestir. Bu bakımdan her ikisinin de eyleme biçiminde tanrısasal imge ve buna bağlı olan ahlaki değerler belirleyici olur.

Antigone *nomoi*'ye karşı direnip, şartsız bir şekilde *thesmoi*'nin izinden giderken, Sokrates *nomoi*'ye itaat eder. Sokrates için Antigone'de olduğundan farklı olarak *thesmoi-nomoi* çatışması yoktur. Sokrates de tıpkı Antigone gibi tanrının sesine kulak verir; ancak onun düşüncesi devletin yasalarıyla zıtlık değil, tam tersine bir uyum oluşturur. Aslında Antigone'nin tüm direnişi belki de Sofokles'in eleştirisi tanrısasal yasaların devletin yasalarıyla uyum içinde olması gerektiği konusudur, ama bireysel çıkarlarla devletin otoritesi çatıştığı için Antigone daha yüksek bir ilke olan *thesmoi*'ye itaat etmek zorunda kalır. Bana öyle geliyor ki Antigone'den haberi olduğu ve etkilendiği de varsayılan Sokrates'in Antigone'de ortaya çıkan *thesmoi-nomoi* çatışmasını olumlu anlamda çözdüğü ileri sürülebilir. Sokrates bu anlamda akılcı bir düşünme biçimiyle tanrısasal sesi ya da adaleti devletin yasaları ya da adaleti ile ilişkilendirerek, benzer deyişle iyi bir biçimde bütünleştirerek ortaya çıkabilecek - hatta Antigone'de ortaya çıkan çatışmayı önler. Böylelikle filozof, doğru olsun ya da olmasın *nomoi*'ye kendi isteğiyle itaat eder. Bununla birlikte, Sokrates'in *polis*'in yasalarına olan bağlılığında sorgulayıcı aklın işlevi büyüktür, oysaki Antigone tanrısasal yasalara olan ilgisinde daha teslimiyetçi bir rol üstlenir.

Sonuç olarak, her iki kişi de inandıkları doğrular, savdukları düşünceler nedeniyle ölüme terk edilmişlerdir. Fakat günümüzdeki sivil itaatsizlik, kamusal alan, özel alan tartışmaları dikkate alındığında birbirinden farklı ama bir o kadar da birbirine yakın görünen iki figürün de farklı açılardan kişilerde hayranlık uyandırmaya, ilgi çekici olmaya ve hatta tartışmalara ışık tutmaya devam edeceği görülüyor.

³⁴ R. G. Mulgan, a.g.m., s. 211.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. A., *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara, 1989.
- ARENDT, H., *İnsanlık Durumu*, çev. B. S. Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- ARENDT, H., DWORKİN R., HABERMAS J., GALTUNG J., KING M. L., RAWLS J., SANER H., THOREAU, H. D., *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Y. Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- BONNARD, A., *İnsan ve Tragedya*, çev. Y. Atan, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2006.
- BUTLER, J., *Yaşam ile Ölümün Akrabalığı Antigone'nin İddiası*, çev. A. Ergenç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- CALLINICOS, A., *Toplum Kuramı*, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim, İstanbul, 2004.
- GÜREL, Ö. E., "Kreon bir Tiran Mıdır? Sofokles'in Antigone Tragedyasında Politik Liderlik", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014.
- KALAYCI, N., "Antigone, Eumenidler ve Yakarıcılar'da Ölme Hakkı, Yakışsız Ölüm, Yas", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014.
- MACHIAVELLİ, *Prens*, çev. K. Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- MULGAN, R. G., "Socrates and Authority", *Greece & Rome, Second Series*, Vol.19, No.2, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
- NIETZSCHE, F., *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. G. Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- PAKSOY, B. K., *Tragedya ve Siyaset Eski Yunan'da Tragedyanın Siyasal Rolü*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, 2011.
- PLATON, *Sokrates'in Savunması*, çev. E. Gören, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- PLATON, *Kriton*, çev. F. Öktem- C. Türkkkan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- POMEROY, S. B., *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves Women in Classical Antiquity*, Schocken, New York, 1995.
- SOFOKLES, *Eski Yunan Tragedyaları 1 Aiskhülos Persler & Sofokles Antigone*, çev. G. Dilmen, Mitos - Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul, 2002.
- STRAUSS, L., *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. S. Z. Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009.
- TANNEMBAUM, D. G. & SCHULTZ, D., *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, çev. F. Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2011.
- TEKİN, S., "Aristoteles ve Hegel'de Tragedya: Pratik Akıl, Eylem ve Ahlaksal Dünyanın Dönüşümü", *Günümüzü Felsefe ile Düşünmek*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2014.
- VERNANT J. P., & NAQUET P. V., *Eski Yunan'da Mit ve Tragedya*, çev. S. Tamgüç- R. F. Çam, Kabalcı Yayınları, 2012.
- ZAPPULA, S., "Reading Antigone Through Hannah Arendt's Political Philosophy", *Art Emotion and Value. 5th Mediterranean Congress of Aesthetics*, University of Siena, 2011.